

نسخه خطی تازه یاب مجمل التواریخ و القصص

سید علی آل داود

مجمّل التواریخ و القصص، نسخه عکسی مورخ ۷۵۱، نسخه برگردانان: ایرج افشار و محمود امیدسالار، تهران ۱۳۷۹، ۱۸۹ برگ +۱۴+۱۷ صفحه.

مجمّل التواریخ و القصص در زمره کتاب‌های ارزنده تاریخی زبان فارسی است که در سال ۵۲۰ هـ به دست مؤلفی ناشناس اهل اسدآباد همدان یا همدان به رشته نگارش درآمده است. این مؤلف در عصر سلاجقه می‌زیسته و ظاهراً در دربار آنان به منصب دبیری اشتغال داشته، او هر چند به شهرهای مختلف سفر کرده لیکن مقرر دائمی او به احتمال در شهر اصفهان بوده است. از احوال او به جز اینها اطلاع بیشتری در دست نیست. مؤلف در کتاب نام خود را نمی‌آورد اما ذکر از یکی از اجدادش به نام مهلب بن محمد بن شادی در میان آورده است. ضمناً او کتاب دیگری در تاریخ خاندان برمکی تألیف کرده که متأسفانه نسخه کتاب اخیر او نیز در دست نیست.

نویسنده مجمل التواریخ در نگارش اثر خود از آثار متعددی سود جسته و نام برخی را ذکر کرده و البته بسیاری از منابع مورد استفاده او امروزه از میان رفته است. انشای این کتاب ساده و روان است و از نمونه‌های خوب فارسی‌نگاری در اوایل سده ششم به‌شمار می‌رود. به گفته ملک‌الشعراى بهار این کتاب به روزگاری تألیف شده که هنوز زبان فارسی دست‌نخورده و از سادگی و ایجاز برخوردار بوده است.

موضوع مجمل التواریخ و القصص، تاریخ عمومی عالم و، به‌طور اخص، تاریخ ایران از آغاز تا سال ۵۲۰ هـ است و فصلی را نیز به مباحث جغرافیایی اختصاص داده است. این

کتاب کلاً در ۲۵ باب به شرح زیر تألیف شده است:

باب اول تا هشتم: تاریخ ملوک و خلفای درگذشته با ایجاز کامل و همراه با جداول متعدّد؛ باب نهم و دهم: گزارش تاریخ ایران پیش از اسلام؛ باب یازدهم تا هجدهم: تاریخ ترکان و هندوان و روم و بنی‌اسرائیل و عرب و تاریخ پیامبران؛ باب نوزدهم: مفصل‌ترین بخش کتاب و حاوی تاریخ جهان اسلام از سال اول هجرت تا سال تألیف کتاب ۵۲۰ هـ است؛ باب بیستم: احوال پادشاهان دنیای اسلام که مخالف خلفا بودند؛ باب بیست و یکم: در القاب پادشاهان؛ باب بیست و دوّم: در مقابر و نوایس معروف؛ باب بیست و سوم و چهارم: در مسالک و ممالک و وصف شهرها و رودهای معروف؛ باب بیست و پنجم: مطالب متفرقه (همه نسخه‌های موجود این کتاب فاقد این باب است، لیکن در مقدمه کتاب به آن اشاره شده است).

از مجمل‌التواریخ و القصص تا چندی پیش یک نسخه خطی شناخته شده بود. این نسخه همان است که به شماره ۶۲ ف در کتاب‌خانه ملی پاریس نگه‌داری می‌شود و در سال ۸۱۳ هـ کتابت شده است. از نسخه پاریس، روان‌شاد علامه محمد قزوینی، هنگام اقامت در آن شهر، عکسی تدارک دید و برای وزارت معارف وقت ارسال کرد بخشی از آن را ژول مول در ۱۸۴۳ م در مجله آسیایی به چاپ رساند که پس از آن ملک‌الشعراى بهار، شاعر نامی ایران، بر اساس همان نسخه عکسی آن را تصحیح و همراه با مقدمه‌ای مفصل در سال ۱۳۱۷ ش در تهران به چاپ رساند. نسخه پاریس در قطع بزرگ و حاوی ۶۹۸ صفحه است. کاتب آن، علی بن محمود بن علی نجیب‌الروادباری، کار نگارش و تحریر را در ۲۸ جمادى‌الاول سال ۸۱۳ هـ به انجام رسانده است.

تا مدت‌ها چنین تصور می‌رفت که از این کتاب گران‌قدر تنها همین دست‌نویس بر جای مانده؛ لیکن، در سال‌های بعد، محققان ایرانی و ایران‌شناسان اروپایی نسخه‌های دیگر آن را به شرح زیر کشف کردند: ۱. نسخه کتاب‌خانه محمدفواد کوپرلو در استانبول، کهن‌ترین نسخه موجود این کتاب است و کاتب تحریر آن را در ۴ شوال سال ۷۵۱ هـ به پایان برده است. این نسخه را نخست‌بار، بارتولد، خاورشناس روس، در سال ۱۹۲۶ ملاحظه و مقاله‌ای در باب آن نوشت. و چند فصل آن را در کتاب ترکستان‌نامه خود آورد. نسخه در سال ۱۹۶۶ در ترکیه به معرض فروش گذارده شد و کتاب‌خانه ملی برلین آن را خریداری کرد.

۲. نسخه ناقص کتاب‌خانه چسترییتی، نوشته سال ۱۴۲۰/۸۲۳.
۳. نسخه هایدلبرگ، دارای ۱۱۸ برگ و در حدود سال ۱۵۰۰/۹۰۶ کتابت شده و دارای چند مینیاتور است.

اینک نسخه کتاب‌خانه برلین-کهن‌ترین دست‌نویس موجود مجمل‌التواریخ و القصص- به اهتمام ایرج افشار و محمود امیدسالار به صورت عکسی منتشر شده است. این نسخه کامل و خوانا و دارای ۱۸۹ ورق ۲۱ سطر مجدول است و هشت تصویر در آن آمده که به جز معدودی جدول و تصویر نانوشته و سفید، نقص عمده‌ای در آن به نظر نمی‌رسد و تاکنون کهن‌ترین دست‌نویس کتاب شمرده می‌شود. کاتب دست‌نویس، محمد بن طایکوی بن تموجن یحیی شادقدخویی، تحریر آن را در روز یکشنبه ۴ شوال ۷۵۱ هجری به پایان رسانیده و مهر سلطان بایزید دوم، پادشاه عثمانی (۸۸۶-۹۱۶) در آن دیده می‌شود. این دست‌نویس، پیش از این، به کتاب‌خانه محمدفؤاد کوپرلو تعلق داشته و فیلم آن به شماره ۹۵۱ در دانشگاه تهران موجود است.

کتاب با مقدمه‌ای کوتاه از ایرج افشار به فارسی، حاوی معرفی مهم‌ترین منابع فارسی و خارجی درباره این اثر، و مقدمه مفصل‌تری به انگلیسی از دکتر محمود امیدسالار همراه است. در این مقدمه‌ها مطالبی در باب نسخ کتاب، چاپ بهار و مؤلف آن ذکر شده است. مصححان برای استفاده بیشتر خوانندگان، شماره صفحات چاپ بهار را در حاشیه آورده‌اند. اشتباه عجیبی که رخ داده، تفاوت سال کتابت کتاب در پشت و عطف جلد با صفحات داخلی کتاب است. در پشت جلد، سال کتابت نسخه ۷۵۲ و در داخل ۷۵۱ ذکر شده و صحیح روایت اخیر است. این اشتباه که البته ممکن است همه مؤلفان و نویسندگان و مصححان کتب با آن مواجه شوند از آن‌جا صورت می‌گیرد که معمولاً آخرین مراحل آماده‌سازی و جلدسازی کتاب بیرون از مراقبت صاحب اثر صورت می‌گیرد و ناشر یا صحاف خود آخرین کنترل‌ها را انجام می‌دهند. این اشتباه که در وهله اول نکته‌ای کوچک به نظر می‌آید به تدریج و با ورود کتاب در کتابخانه‌ها و کتاب‌شناسی‌ها اثر خود را بر جای نهاده و ذهن همه کسانی را که بعدها قصد ارجاع به آن را دارند مغشوش خواهد کرد.

چاپ فاکسیمیله فعلی دارای فواید بسیار است. در این نسخه چند تصویر و از جمله دورنمای خانه کعبه و حرم حضرت رسول (ص) به چشم می‌خورد. این تصاویر در چاپ

ملک‌الشعراى بهار هم دیده می‌شود؛ لیکن، در آن‌جا، به صورتی ابتدایی و ساده و شامل چند شکل هندسی منظم است و ویژگی هنری خاص در آن مشاهده نمی‌گردد. لیکن تصاویر این نسخه بالنسبه هنرمندانه است و شاید بتوان به نسبت سال کتابت نسخه آنها را یکی از قدیم‌ترین تصاویر کامل خانه کعبه به‌شمار آورد.

به هر حال، چاپ نسخه تازه‌یاب مجمل‌التواریخ به‌صورت عکسی، که با یاری هم‌وطنان خارج از کشور منتشر شده، قدمی مؤثر و مفید در راه ارائه یکی از کهن‌ترین متون تاریخی زبان فارسی است. این چاپ عکسی عنوان شماره ۱ «گنجینه نسخه‌برگردان متون فارسی» زیر نظر ایرج افشار و محمود امیدسالار معرفی شده و، بدین‌سان، انتشار عناوین دیگر بشارت داده شده است. اینک راه برای محققى که بخواهد با مقایسه این دو نسخه نسبت به تصحیح جدیدی از این اثر مهم اقدام کند باز است و امید است یکی از پژوهشگران جوان و فاضل و باحوصله بدین مهم اقدام ورزد و متنی پاکیزه و صحیح و منقح با مقایسه این دو نسخه فراهم آورده و انتشار دهد. البته کوشش‌های ارزنده و خستگی‌ناپذیر استاد ایرج افشار در راه ارائه متون کهن تاریخی و ادبی زبان فارسی به وجوه مختلف قابل ستایش و برای نسل جوان شایسته تقلید است. نامه فرهنگستان مزید توفیق بانیان این خدمت پرارزش علمی را از باری تعالی مسئلت دارد.

